

UDK 811.163.6'367.625(091)

Varja Cvetko Orešnik

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SKLADENJSKA POSEBNOST STARINSKEGA ALI NAREČNEGA SLOVENSKEGA NAMENILNIKA

Obravnava se neka skladenjska podrobnost starinskega ali narečnega slovenskega namenilnika, namreč sklon njegovega premege predmeta. Premi predmet namenilnika je bil v roditeljskem, medtem ko je bil in je še premi predmet nedoločnika v tožilniku.

Obravnava te posebnosti temelji na teoriji naravne skladnje, kot je bila razvita v Sloveniji. Predvsem se upoštevajo merila za določanje naravnosti in pravila ujemanja med soodnosnimi vrednostmi lestvic naravnosti.

The author analyzes a syntactic detail of the archaic or dialectal Slovene supine, i.e., the case of its direct object. The direct object of the supine used to be in the genitive, while the direct object of the infinitive has always been in the accusative. The treatment of this peculiarity is based on the theory of natural syntax as developed in Slovenia. In particular, the discussion rests on the criteria that determine the naturalness scales and on the rules of alignment of corresponding values of naturalness scales.

Ključne besede: naravna skladnja, namenilnik, nedoločnik, premi predmet

Key words: natural syntax, supine, infinitive, direct object

Naravna skladnja je deduktivna jezikoslovna teorija (v razvoju), ki določa predpostavke, na podlagi katerih so neke (obliko)skladenjske razmere napovedljive – in tako na opisni ravni razložene. Osnovna vrsta predpostavk so t.i. lestvice naravnosti in pravila ujemanja med soodnosnimi vrednostmi po dveh lestvic. (Obliko)skladenjske razmere so predstavljene v obliki med sabo primerljivih dvojnic. Naravna skladnja ne vsebuje nikakršne tvorbene sestavine.

Začenjam s predstavitevijo osnovnih načel, s katerimi se v okviru naravne skladnje določajo lestvice naravnosti:

- (a) Načelo ugodnega za govorečega in ugodnega za ogovorjenega. Kar je ugodno za govorečega, je bolj naravno; govoreči je namreč središče sporočanja. Z lestvico: >nat (ugodno za govorečega, ugodno za ogovorjenega). Ta pogled na naravnost pozna jezikoslovje že dolgo, in sicer pod imenoma težnja po gospodarnosti (to izkorišča predvsem govoreči) in težnja po natančnosti (ta godi predvsem ogovorjenemu).
- (b) Načelo najmanjšega napora. Kar se bolj sklada s tem načelom, je govorečemu bolj naravno. Kar je za govorečega kognitivno preprosto, se zlahka tvori, zlahka priključuje iz spomina itd.
- (c) Prototipičnost. Kar je bližje prototipu, je bolj naravno ogovorjenemu. Govorečemu je bližje neprototipično.
- (č) Stopnja včlenjenosti v zgradbo. Kar je bolj včlenjeno v svojo zgradbo, je govorečemu bolj naravno.
- (d) Pogostnost. Kar je v nekem jeziku bolj pogostno kot pojavnica, je govorečemu bolj naravno. Kar je za govorečega kognitivno preprostejše, se več rabi.

- (e) Majhen nasproti velikemu razredu. Raba (enote iz) majhnega razreda je govorečemu bolj naravna kot raba (enote iz) velikega razreda. Med tvorjenjem sporočila govoreči lažje izbira iz majhnih razredov kot iz velikih.
- (f) Specializirana nasproti nespecializirani rabi. Če je na voljo specializiran način za izražanje neke kategorije, je specializirani način govorečemu zelo naraven za izražanje tiste kategorije. Denimo, da ima jezik povratne osebne zaimke. Slednji so specializirani za izražanje povratnosti (medtem ko drugi osebni zaimki niso specializirani za izražanje povratnosti, četudi jo morda pod določenimi pogoji izražajo) in njihova raba za izražanje povratnosti je govorečemu zelo naravna: >nat (+povratni, –povratni) / osebni zaimke za izražanje povratnosti.
- (g) V vsaki zgradbi je premik enote na levo govorečemu bolj naraven od premika enote na desno. (Premik na levo je bolj naraven od nepremika. Premik na desno je manj naraven od nepremika.)
- (h) Sprejemljiva nasproti nesprejemljivi rabi. Kar je sprejemljivo, je govorečemu bolj naravno od nesprejemljivega. Bistveni razlog za sprejemljivost neke skladenjske zgradbe je ravno njena večja naravnost za govorečega v primerjavi s soodnosno nesprejemljivo zgradbo.
- (i) Kar je bolj razširjeno po jezikih sveta, je govorečemu bolj naravno (tipološko načelo). Kar je za govorečega kognitivno bolj preprosto, se rabi v več jezikih.

* * *

Lestvica naravnosti se v najsplošnejši obliki glasi >nat (A, B), kjer sta A in B »vrednosti«
lestvice. A se nanaša na ugodno za govorečega, B pa na ugodno za ogorjenega. Če sta kdaj potrebni dve lestvici najsplošnejše oblike, se druga glasi >nat (C, Č). Dovoljeni sta dve razširjeni lestvici, in sicer >nat (A + B, B) in >nat (A, A + B); razširjeni lestvici sta veljavni, kadar je veljavna soodnosna osnovna lestvica oblike >nat (A + B).

Lestvice naravnosti se utemeljujejo z gornjimi načeli/merili naravnosti. Navadno zadošča, da se neka lestvica utemelji z enim izmed načel, pri čemer se s tistim načelom podpira bodisi vrednost A bodisi vrednost B lestvice; nepodprta vrednost zavzame edino preostalo mesto v lestvici.

Lestvice naravnosti so bistveni del t. i. izpeljav, v katerih izraža naravna skladnja svoje napovedi o razmerah v jezikovnem gradivu.

V vsaki izpeljavi igrajo pomembno vlogo pravila ujemanja. Ta pravila uravnavajo povezovanje soodnosnih vrednosti obeh lestvic, ki sta omenjeni v izpeljavi. Ujemanje more biti vzporedno ali križno. Recimo, da sta lestvici >nat (A, B) in >nat (C, Č). Vzporedno ujemanje poveže vrednost A z vrednostjo C in vrednost B z vrednostjo Č. Križno ujemanje pa poveže A s Č in B s C.

Pomembno vprašanje je, kdaj je ujemanje vzporedno in kdaj križno. Vzporedno ujemanje je privzeta vrednost (t. i. default). Križno ujemanje nastopi, kadar je jezikovno gradivo izpeljave omejeno na neko t. i. skrajno nenaravno okolje. Slednje je definirano kot vrednost B lestvice >nat (A, B), kadar se lestvica ne da podaljšati v desno, tj. kadar ni nobene take vrednosti, ki bi bila še manj naravna od vrednosti B.

Sedanja vrednost o naravni skladnji ne zmore razložiti, v čem je »višji«
smisel dveh vrst ujemanja in zakaj sta razvrščeni, kot sta.

* * *

Na tej teoretični podlagi, prevzeti iz dela Janeza Orešnika, bo zdaj obravnavan namenilnik v starinski ali narečni slovenščini, natančneje sklon njegovega predmeta. Ker bo obravnava omejena na prehodni namenilnik (in nedoločnik), si je treba predočiti, da je prehodnost »skrajno nenaravno okolje«. V lestvici naravnosti >nat (neprehodnost, prehodnost), ki se ne da podaljšati v desno, je namreč prehodnost manj naravna vrednost. (Lestvica je utemeljena z okolnostjo, da je v neprehodnih zgradbah v povprečju manj udeleženskih vlog kot v prehodnih zgradbah.) Torej zahteva prehodnost t. i. križno ujemanje, in tako ujemanje bo v nadaljevanju uporabljeno. Prehajam na izpeljavo (ki ima enako podlogo kot izpeljave v delu Janeza Orešnika):

Slovenščina, starinska ali narečna. Namenilnik in nedoločnik v takem polstavku, ki je odvisni stavek z neosebno zgradbo. Premi predmet nedoločnika je v tožilniku, npr. *Janez dovoli [prehranjevati labode]*. V nekoliko starejšem jeziku, po nekaterih narečjih morda še sedaj, je premi predmet namenilnika v rodilniku, npr. *šel je [kosit trave]* (Toporišič 2000: 355, 402).

Dvojnici: namenilnik in nedoločnik v polstavku. – Izpeljava poteka v skrajno nenaravnem okolju »prehodnost«.

1.1. >nat (namenilnik, nedoločnik)

Tj., namenilnik je bolj naraven od nedoločnika. – Namenilnik je dopusten samo za glagoli premikanja, nedoločnik za številnimi glagoli različnih vrst. Torej je namenilnik bolj naraven po načelu o majhnem nasproti velikemu razredu, točka (e) v seznamu aksiomov.

1.2. >nat (tožilnik, rodilnik) / premi predmet

Tj., kot premi predmet je tožilnik bolj naraven od rodilnika. – V mnogih jezikih imenovalniško-tožilniške vrste, tudi v slovenščini, je tožilnik najbolj pogostni sklon premega predmeta. Načelo pogostnosti, točka (d) v seznamu aksiomov.

2. Pravila križnega ujemanja:

2.1. vrednost A teži po povezovanju z vrednostjo Č,

2.2. vrednost B teži po povezovanju z vrednostjo C.

3. Posledice:

Če jezik loči med namenilnikom in nedoločnikom, tako da je premi predmet enega v tožilniku, premi predmet drugega pa v rodilniku, tedaj teži namenilnik, da bi njegov premi predmet bil v rodilniku, in nedoločnik teži, da bi njegov premi predmet bil v tožilniku. Q.E.D. (Ne pričakujemo obratnih razmer.)

Preprosteje povedano, če vemo, da jezik loči med nedoločnikom + premi predmet in namenilnikom + premi predmet, in če vemo, da je premi predmet enega v tožilniku, premi predmet drugega pa v rodilniku, potem znamo napovedati, kateri ima premi predmet v tožilniku in kateri ima premi predmet v rodilniku. To je moj skromni prispevek k opisni obravnavi slovenskega namenilnika.

LITERATURA

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta popravljena in dopolnjena izdaja. Maribor: Obzorja..

SUMMARY

The paper treats a syntactic detail of the archaic or dialectal Slovenian supine: the case of its direct object. The direct object of the supine used to be in the genitive, whereas the direct object of the infinitive has always been in the accusative.

The treatment of this detail utilizes the theory of Natural Syntax as developed in Slovenia (chief author Janez Orešnik). In particular, the discussion rests on the criteria that determine the naturalness scales and on the rules of alignment among corresponding values of naturalness scales.

The output is modest: if the supine + object and the infinitive + object are contrasted, it can be predicted that the unusual behaviour of the object is characteristic of the object of the supine rather than of the object of the infinitive.